

جایگاہ عرفادرفقہ

www.ketab

جایگاه عرف در فقه

سید محمد و اسمعی

ناشر: انتشارات کانون اندیشه جوان

طراح گرافیک: محمد توکلی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

چاپ اول: ۱۳۸۵

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۵۰۰ تومان

کانون اندیشه جوان

ولسی، محمد،

جایگاه عرف در فقه لمحمد و اسمعی. - تهران: کانون اندیشه جوان، ۱۳۸۵

۱۵۰۰۰ ریال 8-65-8711-964

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا

۱. عرف (فقه). ۲. اسلام و حقوق الفقه کانون اندیشه جوان. م. ب. عنوان.

۲ ج ۱۶۲/۲۱/۱ BP ۲۹۷ / ۴۱

کتابخانه ملی ایران ۲۹۹۰۷ - ۸۱ م

تمایزگاه و فروشگاه دائمی: تقاطع بزرگراه شهید مدوس و خیابان شهید بهشتی،

پلاک ۲۷۱/۱ تلفن ۸۸۷۳۰۴۱۶ - ۸۸۵۰۳۳۴۱

حق چاپ برای ناشر محفوظ است

---

۷ پیشگفتار

---

۹ مقدمه

---

۱۱ فصل اول: کلیات

۱۳ معنای لغوی فقه. ۱۴ معنای اصطلاحی فقه. ۱۴ معنای لغوی عرف.
۱۵ معنای اصطلاحی عرف. ۱۵ تعریف عرف از نظر دانشوران سنی.
۱۹ تعریف عرف از نظر دانشوران شیعی. ۲۳ عناصر عرف. ۲۴ عرف و مفاهیم مشابه. ۲۴ عرف و عادت. ۲۴ تعریف اصطلاحی عادت در دانش فقه. ۲۶ عرف و اجماع. ۲۹ عرف و عامل زمان و مکان. ۳۱ عرف و قانون. ۳۲ عرف و مد. ۳۴ گونه‌های عرف. ۳۴ عرف لفظی، عرف عملی. ۳۹ فرق سیره عقلا و دلیل عقل. ۴۰ فرق سیره عقلا و متشرعه با ارتکاز آن دو. ۴۱ عرف عام و عرف خاص. ۴۴ عرف مطرد، عرف غالب و عرف مشترک. ۴۵ عرف مقارن و عرف غیر مقارن. ۴۶ عرف موضوعی و عرف حکمی. ۴۷ عرف دقیق و عرف مسامحی. ۴۷ عرف مسلم و عرف قراردادی. ۴۸ عرف صحیح و عرف فاسد.

---

۴۹ فصل دوم: عرف لفظی و اعتبار

۵۱ ادله اعتبار عرف لفظی. ۵۳ شرایط اعتبار عرف لفظی. ۵۷ راه احراز عرف لفظی مقارن. ۵۹ عرف لفظی و چالش هرمنوتیک. ۶۰ معنای لغوی و اصطلاحی هرمنوتیک. ۶۱ دیدگاه هرمنوتیکی گادامر. ۶۴ نقد آرای گادامر. ۷۳ مراتب عرف لفظی در حجیت و اعتبار.

---

۷۵ فصل سوم: عرف عملی و اعتبار

- ۷۷ اعتبار عرف عقلایی غیر مستحدث. ۷۷ واژه منبع در لغت و اصطلاح.
 ۷۸ منابع فقه در اسلام. ۷۹ دیدگاه منبع مستقل بودن عرف عملی. ۸۰ ادله
 گرایش اول. ۸۲ ادله گرایش دوم. ۹۲ دیدگاه وابستگی منبع عرف.
 ۹۲ دلیل گرایش عقل. ۹۳ بیان گرایش سنت. ۹۴ عوامل مؤثر بر عرف.
 ۹۶ عرف و رفتار شارع. ۹۸ ادله اعتبار نداشتن عرف عملی به عنوان
 منبعی مستقل. ۱۰۰ دلیل حجیت عرف عملی عقلا در نظر گرایش سنت.
 ۱۰۴ اعتبار عرف عقلایی مستحدث. ۱۱۴ اعتبار عرف عملی متشرعه.
 ۱۱۷ شرایط اعتبار عرف عملی. ۱۲۳ مراتب عرف عملی در حجیت و
 اعتبار. ۱۲۳ راه‌های احراز عرف عملی مقارن و معاصر.

۱۳۱ فصل چهارم: جایگاه و کاربرد عرف در دانش فقه و اصول

- ۱۳۳ جایگاه عرف در دانش فقه و اصول. ۱۳۳ کاربرد عرف در استنباط.
 ۱۳۳ کاربرد عرف در فهم ظهورات. ۱۳۵ کاربرد عرف در تعیین حدود
 موضوع حکم شرعی کلی. ۱۳۸ کاربرد عرف در اثبات تحقق موضوع.
 ۱۳۸ کاربرد عرف در تفسیر موضوع حکم شرعی. ۱۴۳ کاربرد عرف در
 کشف حکم شرعی کلی. ۱۴۶ آیا عرف در تشخیص موضوع جزئی
 (مصدق) نیز کاربرد دارد؟

پیشگفتار

روزگار ما زمانه فروریختگی مرزها و آشوب‌زدگی ذهن‌ها است. در فزاینده‌گی بی‌امان داده‌های هوش بشری، هر گمانه‌ای به ترازوی نقد سنجیده می‌شود و هر نگره‌ای به مواجهه با عرصه‌های دگرگون شونده فهم می‌رود. این، همه نقشی است که پرسمان‌های مهم فکری در آینه جهان جدید وامی‌نمایند. در این میان، جامعه ما، ایستاده بر فراز استوارترین بنیادهای دینی و آیینی، به درنگی ژرف‌تر در حافظه تاریخی خویش نیازمند است تا زوایای پنهان سنت و بسترهای آشکار حرکت عصری خود را دیده‌ورانه تماشا کند. گذر از پیچ و تاب‌های راه دشواری که فراپیش ما است، آسان نیست. بی‌گمان، تنها رویکرد دانشورانه صاحبان خرد به ساحت‌های گوناگون وجود آدمی است که هنجارهایی نو می‌زاید و دریچه‌هایی تازه می‌گشاید.

ما نمی‌توانیم - و نمی‌سزد - که همه وقت، تنها تماشاگران تاریخی حرکت شتابنده جهان بمانیم و خویشتن را پاره‌ای جدا افتاده از این تکاپوی مواج بدانیم. بسا پرسش‌ها که چون خاری ذهن جست‌وجوگر دانش‌پژوهان ما را می‌خلد و چاره آن، تنها پژوهش‌های خردورزان شیفته و شیدا است. آن کسی که چشم به خورشیدهای فروزنده همواره شعله‌ور می‌دوزد، افق را تاریک و تنگ

نمی‌پندارد. ما بر سکوی استواری ایستاده‌ایم که طوفان‌های سهمگین را تاب و توان فروشکستن آن نبوده است. امروز نیز کوشش‌های خالصانه و عالمانه اهل نظر، بارهیافتی نو به آفاق اکنون، می‌تواند سپهری شکوهمندتر از گذشته پیش چشم‌ها بیاورد و باغی سرسبز از دیروز بپرورد.

کانون اندیشه جوان، جوانه‌ای است سربرکرده از دل نیازها که می‌کوشد در این میانه، برای پرکردن گسست‌ها و خلاها، همتی بایسته در کار کند و به یاری ارباب دانش و بینش، زمینه‌ساز تفهیم سازه‌مند فکری و داد و ستد هماهنگ فرهنگی باشد. تکیه و تأکید ما بر ارج‌گذاری پژوهش‌های جدی و نفیس در عرصه‌های گوناگون معرفتی است.

این کتاب نیز حاصل کاوشی میسر و ممکن در حوزه مباحث فقهی و حقوقی است که به بررسی جایگاه عرف در فقه می‌پردازد. کوشش نویسنده گرانمایه، جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای سید محمد واسعی را سپاس می‌گویم و با ارادت و احترام، همراهی همه صاحبان اندیشه و دستداران فکر و فرهنگ را امید می‌بریم.

مقدمه

عرف، عبارت است از جریان مستمر سلوکی همگانی یا اختصاصی گروهی از افراد جامعه که در آن، انجام یا ترک کار را، خواه گفتار باشد یا کردار، بر خود لازم می‌دانند.

اهمیت عرف‌شناسی از آن‌جا است که بخش عمده‌ای از متون فقهی، مشتمل بر مفاهیم و معانی عرفی بوده، و بسیاری از مباحث فقهی، در برگیرنده مسائل و موضوعات عرفی است، و درک صحیح این بخش از مسائل و موضوعات و فهم صحیح آن دسته از متون، به شناخت عرف از زوایای گوناگونی که در دانش فقه مطرح شده، بستگی دارد.

چون تاکنون جایگاه عرف و محدوده کاربرد آن در دانش فقه به خوبی تبیین نشده است، بحث از «جایگاه عرف در فقه» ضروری است. برخی گرفتار افراط شده و تا پرتگاه عرفی‌سازی و عرف‌مداری فقه پیش رفته‌اند، و عده‌ای دچار تفریط شده و تا دره نسبیّت فهم و انکار مرجعیت عرف در شناخت مفاهیم، الفاظ و ضوابط عرفی و عقلایی حاکم بر فهم متون، سقوط کرده‌اند.

از طرف دیگر اذهان کاوشگر دانش پژوهان، سوالات فراوانی را درباره عرف و تعامل آن با فقه پیش روی آنان قرار داده است که نمونه‌های آن از این قبیل است: آیا عرف و سیره عقلا دو مفهوم متباین هستند، یا این‌که سیره عقلا بخشی از

عرف عملی است؟ و بنا بر فرض دوم آیا تفاوتی بین سیره عقلا و احکام عقل عملی وجود دارد؟

آیا تحوّل عرفی مفاهیم الفاظ، موجب تحوّل در فهم الفاظ قرآن و روایات معصومین علیهم السلام، و دگرگونی فتاوی فقیهان می شود یا نه؟

آیا عرف عملی، منبع و دلیل مستقلی برای استنباط احکام فقهی شمرده می شود، یا اعتبار آن از باب کاشفیت از سنت معصوم علیهم السلام است؟

آیا احکام شرعی به تغییر اعتبار عرفی اشیاء، دگرگون می شوند یا نه؟

در تطبیق مفاهیم الفاظ بر مصادیق آنها، مرجعیت با عرف است یا عقل؟

این نوشتار برای ترسیم خط اعتدال در این زمینه، و پاسخ به سؤالاتی نظیر

سؤالات فوق، در چهار فصل تنظیم شده است:

- فصل اول: کلیات مربوط به ماهیت شناسی عرف، فرق آن با مفاهیم

مشابه، و گونه های عرف.

- فصل دوم: اعتبار عرف لفظی و شرایط و موانع اعتبار آن.

- فصل سوم: اعتبار عرف عملی و شرایط اعتبار آن.

- فصل چهارم: کاربرد و نقش عرف در استنباط احکام شرعی.

در پایان لازم است از استاد گرانمایه، حضرت آیه الله سید علی فرحی

قمی (مدظله) و کانون اندیشه جوان، تشکر و قدردانی نمایم. همچنین از زحمات

همسر ارجمندم که در بازنویسی این نوشتار سعی وافر داشته اند، سپاسگزارم و

مزید توفیقات ایشان را از خداوند متعال خواستارم.

من الله التوفیق و علیه التکلان

سید محمد واسعی